

4. Сперанский, М.Н. Славянские апокрифические евангелия: общ. обзор / М.Н. Сперанский. – М. : Т-во тип. А.И. Мамонтова, 1895. – 137 с.

Ермаковіч К. А. (Мінск)

ЭТЫКА-ФІЛАСОФСКІЯ АРЫЕНЦЫ ГЕРОЯЎ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЫ Ў ГЕРАІЧНЫХ АБСТАВІНАХ ЖЫЦЦЯ ПАСЛЯ ЧАРНОБЫЛЯ

З пачатку свайго існавання чалавек жыў і выходзіў на ўлонні прыроды. Ужо з Бібліі мы ведаем, што першым быў створаны не чалавек, а неба і зямля, моры і суша, паўзуны і рыбы, птушкі і жывёлы. Толькі на шосты дзень з’яўляюцца ў Сусвеце першыя людзі. “... і сказаў ім Бог: пладзіцеся і памнажайцеся, і напаўняйце зямлю, і валодайце ёю, і пануйце над рыбамі марскімі, і над птушкамі нябеснымі, і над усякай жывёлай, што поўзае па зямлі. І сказаў Бог: вось, Я даў вам усякую траву, якая рассявае насенне сваё і якая ёсць на ўсёй зямлі, і ўсякае дрэва, у якога плод дрэўны, што рассявае насенне: вам гэта будзе на ежу; а ўсім звярам зямным, і ўсім птушкам нябесным, і ўсякаму паўзуну на зямлі, у якім душа жывая, зяленіва травяное на ежу. І сталася так” (БЫЦЦЁ 1:26-31, 2:7-22). Відавочна, што чалавек цалкам залежыць ад прыроды, бо яна – і прытулак, і спосаб харчавання, і само жыццё (нават тады, калі ён хоча даказаць адваротнае). Пакуль чалавек памятаў гэту ісціну, наваколле аберагала і дапамагала, пакуль чалавек верыў у вышэйшыя сілы (існаванне, у прыватнасці, такіх вераванняў, як фетышызм, анімізм і інш.), ён жыў у гармоніі з прыродай. Аднак варта было чалавеку адчуць сябе царом прыроды, стаць творцам і ахвярай навукова-тэхнічнага прагрэсу, як адразу ж давялося сутыкнуцца з такімі наступствамі, як прыродныя катаклізмы і экалагічныя катастрофы.

Не так шмат ёсць слоў, якія ўжываюцца людзьмі пачатку ХХІ стагоддзя настолькі часта, як слова “ТРАГЕДЫЯ” (і ўсе вытворныя ад яго). Некалі гэтае паняцце належала да сферы высокага мастацтва, аднак сёння перайшло яно ў разрад актыўнай, паўсядзённай лексікі. Гісторыя трагедыі як жанру, а дакладней спецыфічнай разнавіднасці драмы, бярэ свой пачатак яшчэ са старажытнасці; аднак адзінай формулы, якая аб’ядноўвала б усе яе правы, пакуль не існуе.

Аднак трагічнае як эстэтычная катэгорыя паступова сыходзіла ў паўсядзённае жыццё. І ў першую чаргу гэта тлумачыцца тым, што менавіта на дваццатае стагоддзе ў гісторыі чалавецтва прыпадае мноства сацыяльных, эканамічных і экалагічных катастроф. Яго трагічны вопыт (першая сусветная вайна, рэвалюцыя, грамадзянская вайна, Вялікая Айчынная вайна, вайна ў Афганістане, аварыя на Чарнобыльскай АЭС)

знайшоў вобразнае ўвасабленне ва ўсіх відах мастацтва, стаў паўсядзённым пафасам, дамінантай жыцця сучасніка.

Адным са “складаемых” трагізму ХХ стагоддзя стала тэхнагенная дзейнасць чалавека, які перастаў лічыць сябе часткай прыроды і вырашыў, што ён можа ўсім кіраваць. Да такой думкі прыводзяць звесткі пра вынікі меліярацыі, наступствы аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Амаль адразу ж на гэтыя падзеі адгукнулася літаратура. У верасні 1986 года выходзіць першы праявічны твор чарнобыльскай тэматыкі – раман А.Асіпенкі “Лабірынты страху”, які мае наступны зачын: *“Да пачатку трэцяга тысячагоддзя заставалася трынаццаць гадоў, восем месяцаў і пяць дзён, да Новага года – восем месяцаў і пяць дзён, да Першамай – пяць дзён – ракавыя лічбы, фатальнае імгненне на доўгай дарозе чалавецтва, якое магло ператварыцца ў нябыт-вечнасць, як патухлая зорка дзе-небудзь на ўскраіне Сусвету”* [1, с. 4]. Уважлівы чытач адразу ж называе гэту дату – 26 красавіка 1986 года. Так, іменна гэтыя лічбы ў календары сталі ракавымі, сталі той кропкай, якая падзяліла чалавечае існаванне на “ДА” і “ПАСЛЯ”.

Не адразу было ўсвядомлена, што усё ж такі адбылося, таму і зразумела першая рэакцыя: на чорную навалу глядзелі як проста на здарэнне. На поўную моц трагічнасць сітуацыі разумелі найперш ліквідатары і вучоныя-атамшчыкі. Аднак іх слухаць ніхто не хацеў, асабліва кіраўніцтва: навошта палохаць людзей?.. Гэта ж адбылося і з Алегам Раманавічам Максімавым з рамана А.Асіпенкі “Лабірынты страху”. Алег Раманавіч – выдатны атамшчык, які пабываўшы ў складзе камісіі на ЧАЭС, вывучыўшы становішча спраў на атамнай станцыі і знайшоўшы шмат парушэнняў “як тэхналогіі, так і звычайнай працоўнай дысцыпліны”, вынес вердыкт: *“Калі-небудзь станцыя можа ўзляцець у наветра...”* [1, с. 30]. І гэтага “калі-небудзь” доўга чакаць не прыйшлося. Людзі жылі ў няведанні: *“Па радыё аб’явілі, што, магчыма, горад эвакуіруюць на тры-пяць дзён, вазьміце з сабой цёплыя рэчы і спартыўныя касцюмы, будзеце жыць у лесе. У палатках. Людзі нават узрадаваліся: на прыроду! Сустрэнем там Першамай. Здорова! Гатавалі ў дарогу шашлыкі... Бралі з сабой гітары, магнітафоны... Плакалі толькі тыя, чые мужы пацярпелі”* [2, с. 15]. Гэта было “ДА”.

Паступова людзі пачалі аналізаваць тое, што адбылося з імі за суткі, але след пакінула на дзесяцігоддзі (хай сабе гэтае назіранне і аналіз адбываліся ў некаторых і на падсвядомым узроўні). Змянялася бачанне і стаўленне да гэтага свету, а значыць – змяняліся і каштоўнасныя арыенціры. Мэтазгодна тут звярнуцца да такіх асноўных праблем, як:

- Праблема крытэрыяў добра і зла;

- Праблема сэнсу жыцця і прызначэння чалавека;
- Праблема справядлівасці.

Віктар Казько ў эсэ “Terra incognita. Зона” тлумачыць чытачу ўсю паўнату добра мірнага атама: *“Увабраўся ў сілу і ўвайшоў у кожную нашу хату зусім не калянднай казкай, чырванашчокі і радасна абнадзейваючы будучае чалавецтва міф дваццатага стагоддзя – мірны атам. І як пры ўсёй рознасці, процілеглай, здавалася б знакавасці паядналіся ў нашым жыцці гэтыя дзве падзеі: пераможная вайна і чарнобыльская катастрофа, якімі адзінымі і арганічнымі былі яны ў плыні няшчасцяў, бедаў і пакутаў, што спасціглі не толькі нас, але ўвесь свет, планету нашую”* [4, с. 221]. Такім чынам, атам, які спачатку асацыіраваўся з навукова-тэхнічным прагрэсам, значыць з **дабром**, цяпер становіўся абсалютным **злом** (страта здароўя, разбурэнне сямейных адносін, парушэнне ўзаема сувязей чалавека і прыроды, адчужэнне чалавек ад зямлі, ад малой радзімы, расчараванне ў прагрэсе...).

Звернем увагу і на такі момант, што В.Казько праводзіць паралель: Вялікая Айчынная вайна – Чарнобыльская катастрофа. Прычым пры пэўных умовах паміж гэтымі тэрмінамі-падзеямі можна паставіць знак тоеснасці. Аднак нельга абмінуць наступнае: на вайне відавочныя боль, кроў, гвалтоўныя смерці, сведкі ж Чарнобыльскай катастрофы на самым пачатку не бачаць наступстваў. Зразумела, гэта спрыяе ўсё яшчэ ўспрыняццю атама як мірнага. Варта засяродзіць увагу і на іншым, больш істотным: пасля Вялікай Айчыннай вайны народ святкаваў перамогу; трэці дзясятак пасля Чарнобыля працягваем падлічваць чалавечыя страты, выдаткі НТР.

Жыццё чалавека цесна павязана з філасофскім паняццем шчасця, складнікамі якога да аварыі былі каханне, сям’я, сяброўства, адчуванне сябе дзецьмі бацькаўшчыны. Чарнобыль парушыў, “расшчапіў” складнікі шчасця: выклікаў страх, экалагічны сіндром, звязаны з адчужанасцю і непрыкаянасцю чалавека, які баіцца смертаноснай радыяцыі. Немагчыма спакойна чытаць аповеды, успаміны сведкаў тых падзей. Гэтая думка выразна гучыць у дакументальнай кнізе С.Алексіевіч “Чарнобыльская малітва”. Адна з гераінь да Чарнобыля мае цесныя сваяцкія повязі, добрую сям’ю, чакае дзіця, адным словам, шчасце ўжо ёсць і яшчэ большыя праявы яго наперадзе. Гэта – “ДА”. “ПАСЛЯ”: мужа, чарнобыльскага пажарніка, вывозяць у Маскву, дзе ён, зрэшты, у пакутах памірае. Яна нараджае мёртвае дзіця. Час для маладой жанчыны спыніўся, уяўленні пра шчасце і няшчасце істотна змяніліся. Да Чарнобыля ўсё было проста і зразумела, пасля – даводзіцца прайсці

мноства прыступак, каб выжыць і забяспечыць працяг жыцця цаной нараджэння другога дзіцяці.

Ніколі раней нідзе ў сусветнай літаратуры да Чарнобыля мы не чыталі такой страшнай “карцінкі”: жанчына нараджае “ з выгляду здаровае дзіцятка. Ручкі, ножкі... А ў яе цыроз печані... У печані – дваццаць восем рэнтгенаў... прыроджаны парок сэрца...” [2, с. 43]. Тым больш на старонках псіхалагічнай прозы не згадваецца распач маці, якая, пачуўшы, што дачушка памерла і што нават трупік яе нельга забраць, крычыць: “*Вы хочаце яе забраць для навукі, а я ненавіджу вашу навуку! Ненавіджу! Яна забрала ў мяне спачатку яго, а цяпер яшчэ хоча... Не аддам! Я пахаваю яе сама. Побач з ім... (Маўчыць.)*” [2, с. 43].

У сучаснай беларускай прозе адбылося ўдакладненне тэмы дзіцячага сіроцтва. З’явіўся новы аспект – Чарнобыльскае сіроцтва. Традыцыйна дзецям даводзілася заставацца без бацькі падчас ваенных катаклізмаў. “Мірны” ж атам адбіраў і бацькоў, і здароўе. Думаецца, зусім невыпадкова да гэтай тэмы звярнуўся аўтар аповесці “Суд у Слабадзе” і рамана “Бунт незапатрабаванага праху”. “*Ужо ён (мірны атам) паспрыяў ім (дзецям), то паспрыяў*” [4, с. 229], адзначае В.Казько ў эсе “Terra incognita. Зона”. Разам з тым пісьменнік уводзіць новае паняцце – “Чарнобыльскі СНІД”, які праяўляецца ў “дэбілізацыі” чалавека, духоўнай абмежаванасці, адсутнасці жаданняў тварыць, знікненні веры ў светлую будучыню.

Адначасна з вышэй названай праблемай літаратура акрэслівае яшчэ адну – бежанства. У беларускай літаратуры былі “Паязджане” Янкі Купалы, “Пахаджане” Васіля Быкава з’явіліся так званыя чарнобыльскія бежанцы, якіх тэхнагенная рэвалюцыя прымусіла стаць выгнаннікамі ў роднай краіне, чужымі сярод сваіх з кляймо на ўсё жыццё – **чарнобылец**. Ніхто не мог падумаць, што гэтаксама, як “*зыход ракаў адбыўся да Чарнобылю яшчэ, роўна за тыдзень да падзелу беларускага жыцця на чыстае і нячыстае – стварэнне зоны*” [4, с. 225], адбудзецца і зыход людзей з родных вёсак.

Змяніліся адносіны да Бацькаўшчыны, да прыроды. Найперш гэта выявілася ў тым, што з’явіліся “выкрасленыя вёскі” і “вёскі, што знаходзяцца на памежжы з зонай”. Яны сталі асобнай дзяржавай – **Зонай**, куды ўваход забаронены, але значыліся межы гэтай “новай” краіны зусім не на геаграфічных картах, а на шылдах з калючым дротам. Лічылася, што ўсе выселены адтуль у небяспечныя раёны. А калі там нікога няма, то і “*знікла неабходнасць везці туды... хлеб*” [4, с. 223]. Так, па паперках – усе эвакуіраваны. Усе – ды не зусім. У зоне заставаўся чалавек. І здаралася так, што іменна тут ён адчуваў сябе сапраўды шчаслівым, ён адчуваў сябе гаспадаром, ён адчуваў сябе

патрэбным некаму (няхай гэта былі і жывёлы), ён адчуваў тое, пра што баяўся нават падумаць у час “ДА”. Так адбылося і ў адной невялікай вёсачцы, дзе, *“акрамя Бляхі, асталіся толькі дзед з бабаю ды адзінокая старая фельчарка”* [5, с. 187]. Бляха, галоўны герой апавядання А.Федарэнкі, *“быў рахманы, бяскрыўдлівы чалавек, які за чарку ішоў да любога рабіць любую работу, але ў вёсцы яго асцерагаліся і не любілі, як увозуле асцерагаюцца і не любяць на беларускіх вёсках людзей няўдалых”* [5, с. 186]. Вяскоўцы з агідай адносіліся да былога “цюрэмшчыка”, які жыў толькі на сваю мізэрную пенсію па хваробе без сям’і і родных. Аднак, калі ў іх вёску панаехалі вайскоўцы, калі яны сталі *“паліваць з брандспойтаў хаты, потым – укопваць за вёскаю бетонныя слупы і нацягваць на іх калючы дрот, калі з суседніх вёсак, з-за дроту, як перад вайною, пачалі ехаць гружаныя людзьмі і жывёлаю машыны, калі пакрысе, самахоць, пачалі выбірацца і з іхняе вёскі, Бляха ажыў (вылучана К.Е.)”* [5, с. 187]. Атрымліваецца, што для таго, каб людзі звярнулі на цябе ўвагу, каб далі шанц на выпраўленне памылак юнацтва, каб убачылі ў ім чалавека, неабходны быў... Чарнобыль! А цяпер аказваецца, што без гэтага чалавека не маглі і кабана забіць. *“Вось так пасля Чарнобыля п’янчужка, якога дражнілі Бляха, стаў чалавекам. І яго, як сапраўднага мужчыну, сталага, гаспадарлівага, сямейнага, звалі біць кабана”* [5, с. 188].

Да чарнобыльскай навалы вясковыя сабакі служылі чалавеку-гаспадару. Але пасля, калі ўладнымі структурамі вывозіліся “карысныя” жывёлы і птушкі, то сабакі, самыя блізкія сябры чалавека, адразу сталі лішнімі, непатрэбнымі, радыяцыйна небяспечнымі. Пакінутыя людзьмі, яны адразу як бы адчулі адказнасць на павышаным, “чалавечым” узроўні. Цяпер сабакі сталі гаспадарамі зоны. Людзі здрадзілі ім. І здрадзілі двойчы. Прыручаныя чалавекам, *“сабакі, убачыўшы людзей, з усіх ног радасна беглі да іх, адразу ж дараваўшы здраду. Людзі ж уцякалі ад сабак, баючыся радыяцыі”* [4, с. 230]. Сабакі зоны, зразумеўшы, што чалавек для іх ужо ніхто (ні гаспадар, ні сябар), сталі толькі памнажацца і шукаць сабе здабычу, каб пракарміцца. Здабычай ужо стаў і чалавек. Так сталася і з Бляхам, калі *“ён спрабаваў яшчэ адмахвацца, уцякаць, хоць бы неяк дапаўзці да дзвярэй калідора, крычаў, - але крыкі гэтыя патаналі, упляталіся ў дзікае яхкатанне, у звар’яцелы віскат узбуджанай, паспыталай крыві гайні, якая быццам на паляванні, абклаўшы з усіх бакоў ненавіснага зверу і не чакаючы знаку паляўнічага, наскоквала, і рвала, і грызла, і старалася ўпіцца ў самае горла...”* [5, с. 199]. І ніхто не мог дапамагчы. Жывёла помсціла чалавеку. Помсціла таму, для каго яна стала забавай, гульнёй, таму, хто страціў духоўнасць,

забыўся на тое, што ён – таксама прырода, але не здрадзіў сваёй “дзікарскай” натуры: паляваць і забіваць.

З цягам часу тэма “Чалавек і прырода” будзе набываць усё большыя адценні трагічнага. Выражана гэта будзе найперш праз мастацкія тэксты, напісаныя ў тым ліку і ахвярамі Чарнобыля. Дыялектыка жыццёвай і мастацкай праўды, этыка-філасофскія арыенціры герояў беларускай прозы стануць яасна, змястоўна іншымі, што, зрэшты, і назіраецца ў лепшых творах дня сённяшняга.

Бясспрэчна, беларуская літаратура ў свеце найперш вядома творамі на тэму вайны. Аднак не менш актуальнай апошнім часам стала экалагічная тэматыка і ў прыватнасці тэма Чарнобыля. Думаецца, што ў гэтым “спаборніцтве” лідарам выступаюць творы пра Чарнобыль. Чаму? Бо з чалавекам на вайне многае ясна дзякуючы К.Чорнаму, В.Быкаву, М.Гарэцкаму, А.Адамовічу, Я.Брылю... А вось у мастацкім асваенні жыцця асобнага чалавека і грамадства ў цэлым пасля чорнай чарнобыльскай даты многа яшчэ недагаворанасцей.

Лепшыя творы І.Шамякіна, Б.Сачанкі, А.Асіпенкі, В.Казько, І.Пташнікава далі ўжо некаторыя адказы на пытанне, як, у якім накірунку змяніліся мараль, этыка, уяўленні чалавека пра жыццё на мяжы XX – XXI стагоддзяў.

Літаратура

1. Асіпенка, А. Лабірынты страху : раман / А.Асіпенка. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 447 с. : іл.
2. Алексиевич, С. Чернобыльская молитва : хроника будущего. – М. : Время, 2008. – 384 с.
3. Бельскі А.І. Галасы і вобразы : літ.-крыт. Артыкулы / А.І. Бельскі. – Мінск : Літаратура і мастацтва, 2008. – 288 с. : іл.
4. Казько, В. Дзікае паляванне ліхалецця : эсэ, публіцыстыка / В.Казько. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – 360 с.
5. Федарэнка, А. Смута / А. Федарэнка. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 260 с.

Еўчык Н. В. (Мінск)

МАТЫЎ ДОМА-ГНЯЗДА Ў ТВОРЧАСЦІ МІХАСЯ СТРАЛЬЦОВА

Нормы і ідэалы, звязаныя з домам, увасабляюцца перш за ўсё ў побытавай сферы і належаць “штодзённаму слою культуры” [1, с. 15]. Слою, па заўвагам А. М. Панчанкі, “кансерватыўнаму”, які змяняецца павольна, аднак у “эпохі скачкоў”, пераломнаў пераўтвараецца “ў падзею” [1, с. 15]. У XX стагоддзі было некалькі гістарычных момантаў, калі адчувальна змянялася сума ідэй і ідэалаў (сярод якіх быў і дом), на якіх засноўвалася нацыянальнае быццё. У нашай працы робіцца спроба